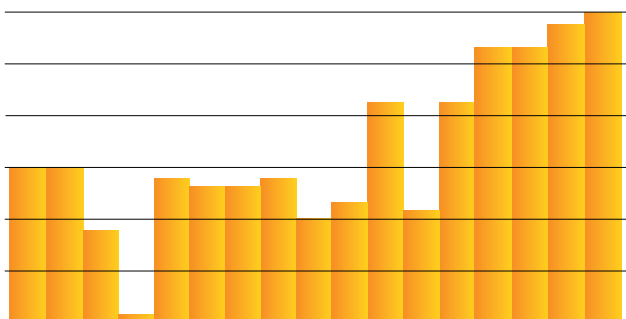

BAROMETER Q4 2017

METAAL & TECHNIEK

VAKBLAD VOOR HET MKB-METAAL

ORDERPORTEFEUILLE BUITENLAND STERK GESTEGEN

GEVOLGEN ENERGIETRANSITIE VOOR INDUSTRIE

2018 overspannen?

De uitkomsten van de economische barometer over het vierde kwartaal van 2017 maken een paar dingen duidelijk: de mkb-maakindustrie heeft de wind nu echt in de zeilen en de groei in de sector is robuust. Na tien moeizame jaren zijn we eindelijk weer op het niveau van 2008 teruggekeerd. Maar als u die tijd nog een beetje in herinnering heeft, was dat ook een tijd waarin het lastig was om vakmensen te krijgen en te houden. De laatste tijd zie je om ons heen de spanning op de arbeidsmarkt toenemen en ook in andere sectoren wordt aan goede mensen getrokken.

Er bestaat dan ook een groot risico dat die spanning zich vertaalt in een forse stijging van de loonkosten. Dat vraagt om wijsheid en beheersing. Dat vraagt ook om structurele oplossingen. Vandaar dat wij als Metaalunie, samen met onze partners in de Industriecoalitie, inzetten op een versterking van het beroepsonderwijs.

Maar het vraagt ook om slimmer werken, dus innovatie. Want ook met stijging van de productiviteit kunnen we de spanning op de arbeidsmarkt verminderen. Als Metaalunie zien wij soms significante verschillen in de arbeidsproductiviteit tussen bedrijven in dezelfde sector. En heel vaak zijn die verschillen te herleiden naar het beter onder controle hebben van processen en het slimmer inzetten van technologie. Niet voor niets is het thema van onze award in 2018 smart manufacturing oftewel slim produceren. Hoe uw collega-ondernemers dit thema invullen kunt u op woensdag 7 maart in

de Jaarbeurs tijdens de Avond van de Maakindustrie beleven.

Deze keer hebben we in de barometer enkele vragen opgenomen met betrekking tot de energietransitie die de komende decennia op ons afkomt. Dat brengt grote veranderingen met zich mee en schept voor ondernemers die daar nu al op anticiperen grote kansen! Wij hebben daarom in het achtergrondartikel de hoofdlijnen van de energietransitie en de gevolgen daarvan voor het MKB-metaal op een rij gezet. Ik hoop dat dit artikel u inspireert om met uw bedrijf nieuwe wegen in te slaan.

Bert Jaarsma,
Directeur Organisatie
Koninklijke Metaalunie

2017 GOED AFGESLOTEN

Orderportefeuille buitenland sterk gestegen

Het MKB-metaal heeft 2017 volgens de Economische Barometer van Koninklijke Metaalunie goed afgesloten. Alle indicatoren zijn positief tot zeer positief. Maar er is ook een bedreiging en die klinkt langzamerhand bekend. De pool van beschikbare vakmensen droogt rap op. In het vierde kwartaal is het aantal vacatures gestegen, maar de groei van vast personeel is afgenomen.

Hier de meest opvallende uitkomsten op een rij:

- De groei van het vaste personeel is afgenomen ten opzichte van het derde kwartaal.
- Wederom hebben meer bedrijven vacatures openstaan.
- Veel bedrijven waarderen hun orderpositie binnenland als gunstig.
- Zeer positieve ontwikkeling van de orderpositie buitenland.
- 20% van de bedrijven heeft de verkoopprijzen in het vierde kwartaal verhoogd.
- Investeringsverwachtingen nemen naar verhouding sterk toe.
- Overall zijn de verwachtingen voor het volgende kwartaal in tien jaar tijd niet zo positief geweest.
- Sectoren machinebouwers en metaalwarenbedrijven zijn het meest positief.
- De aan de bouw toeleverende bedrijven zijn het minst positief.

ORDERPOSITIE BINNENLAND

Het derde kwartaal van 2017 liet ondanks de zomervakantie slechts een kleine terugval zien in de binnenlandse orderportefeuille. In het vierde kwartaal zet de verbetering van de binnenlandse omzet zich weer voort. Bij de helft van de respondenten is de binnenlandse omzetontwikkeling hetzelfde als in het vorige kwartaal. Bij meer bedrijven is de orderportefeuille toegenomen (nu 38%, was 34%), terwijl bij minder bedrijven de orderpositie is afgenomen (nu 12% was 16%).

De oppervlaktebehandelaars zijn meer dan gemiddeld positief over de ontwikkeling van de orderpositie, terwijl de toeleveranciers aan de bouw beduidend minder positief zijn. Ook in het derde kwartaal was deze laatste groep minder positief over de orderontwikkeling dan gemiddeld in het MKB-metaal. De woningbouw groeit weliswaar, maar veel toeleveranciers zijn ook afhankelijk van de utiliteitsbouw. De waardering van de binnenlandse orderpositie ligt weer net iets hoger dan in voorgaande kwartalen. Meer dan de helft van de ondernemers (57%) geeft aan tevreden te zijn over de binnenlandse orderpositie, 11% geeft aan ontevreden te zijn. De oppervlaktebehandelaars, de verspanende bedrijven en de machinebouw scoren hier het hoogst met twee derde van de ondernemers die positief zijn over de binnenlandse orderpositie.

De orderpositie van het vierde kwartaal was al goed, 37% van de respondenten verwacht dat deze in het eerste kwartaal van 2018 nog weer beter zal zijn. 12% van het MKB-metaal verwacht een teruglopende binnenlandse orderpositie.

Onder de respondenten is de gemiddelde totale orderportefeuille in het vierde kwartaal iets toegenomen van gemiddeld 8,6 naar 8,9 weken.

ORDERPOSITIE BUITENLAND

Van de respondenten geeft iets meer dan helft aan te exporteren. 15% ervan exporteert tot 10% van de omzet en de overige 37% exporteert meer dan 10% van de omzet. Gemiddeld exporteert deze laatste groep 42% van hun omzet. Onder de (landbouw) machinebouwers en metaalwarenbedrijven zitten traditiegetrouw de meeste exporteurs. De ontwikkeling van de buitenlandse orderportefeuille is de afgelopen jaren veel grilliger dan die van het binnenland. Voor het vierde kwartaal geeft het exporterende MKB-metaal overwegend aan een sterke groei van de orderportefeuille te hebben gerealiseerd. Bij vier op de tien exporterende bedrijven nam de orderpositie toe, bij een op de tien is deze afgenomen. In de afgelopen jaren waren ondernemers nog niet zo positief. De waardering van de orderportefeuille buitenland is, na een terugval in het derde kwartaal, in het vierde kwartaal sterk gestegen. De helft van de exporteurs waardeert de buitenlandse orderpositie als gunstig. Ook de verwachtingen voor de exportportefeuille zijn bijzonder positief. 50% van de respondenten verwacht in het eerste kwartaal van 2018 een verdere groei van de buitenlandse orderpositie.

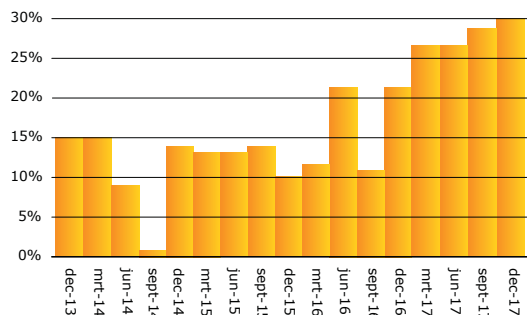
VERKOOPPRIJZEN

Net als in de eerste drie kwartalen van 2017 heeft ook in het vierde kwartaal tenminste een op de vijf bedrijven hun verkoopprijzen weten te verhogen. Onder de machinebouwers wist meer dan 40% van de bedrijven hun verkoopprijzen te verhogen.

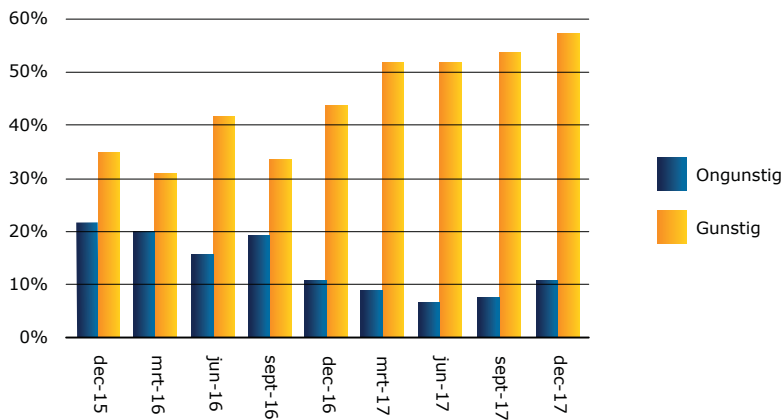
PERSONEEL

Bij de respondenten werken gemiddeld 23,3 medewerkers waarvan 2,5 flexibele krachten. Dit percentage flexibele krachten ligt al jaren vrij stabiel rond de 10%. Was er in het derde

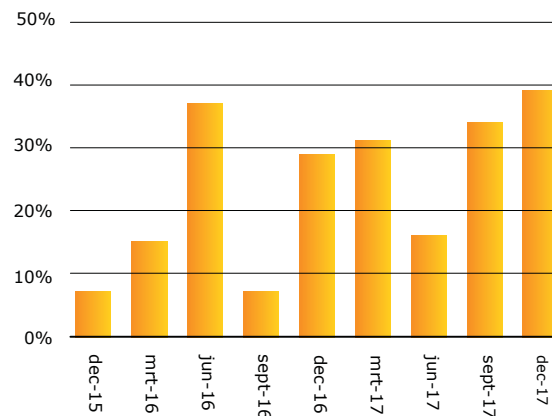
Stand van het MKB-metaal

Waardering orderpositie binnenland

Saldo verwachte orderpositie buitenland

kwartaal van 2017 sprake van een sterke toename van het aantal bedrijven dat meer mensen in dienst had dan het kwartaal ervoor, in het vierde kwartaal is dit aantal gehalveerd (van 30% naar 16% van de bedrijven). Het is mogelijk dat de afname van de groei wordt veroorzaakt door een gebrek aan kandidaten. Bij slechts 2% van de bedrijven werkte er minder mensen dan in het derde kwartaal.

Ook in het vierde kwartaal zijn er weer iets meer bedrijven die opzoek zijn naar nieuw personeel. Op dit moment heeft 48% van de deelnemers tenminste een vacature openstaan. Gemiddeld hebben deze bedrijven 2,1 vacatures openstaan. Afgezet tegen alle medewerkers hebben de respondenten voor 4,3% van hun personeelsbestand vacatures open staan. Onder de verspanende bedrijven, machinebouwers en metaalwarenbedrijven hebben zes van de tien bedrijven tenminste een vacature openstaan. Veel sectoren binnen het MKB-metaal verwachten niet dat ze alle uitstaande vacatures het komende halfjaar kunnen invullen.

BEDRIJFSRESULTAAT

Met de groei van orderportefeuille neemt ook de groei van het bedrijfsresultaat in het vierde kwartaal toe. Deze nam in het derde kwartaal nog wat af. Bij een op de drie bedrijven is het bedrijfsresultaat toegenomen, terwijl dit bij een op de zes is afgenomen. De grootste groei zit ook hier bij de oppervlaktebehandelaars. De waardering van het bedrijfsresultaat is, in tegenstelling tot de ontwikkeling van het bedrijfsresultaat, iets minder dan in het derde kwartaal. Bijna 50% van de bedrijven zegt tevreden te zijn met het bedrijfsresultaat, dat was bijna 60%.

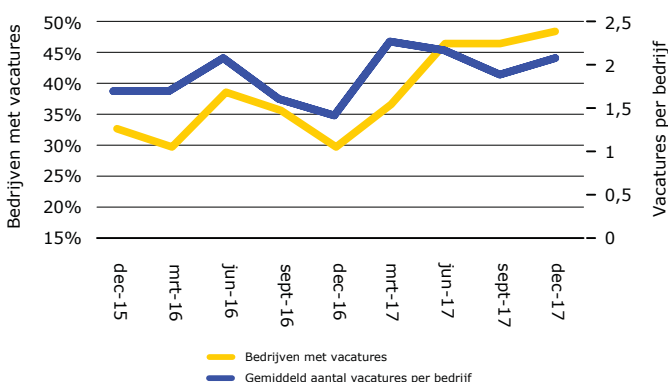
Het te verwachten bedrijfsresultaat is hoger dan deze de afgelopen 10 jaar geweest is. 37% van de deelnemers verwacht een toename terwijl 7% een afname verwacht, dat was 34% respectievelijk 8%. Het aantal bedrijven dat winst maakt ligt net iets onder het niveau van het tweede en derde kwartaal van 2017. 74% van de bedrijven geeft aan winst te maken, 9% maakt verlies en 17% zegt break even te draaien.

MACHINEPARK

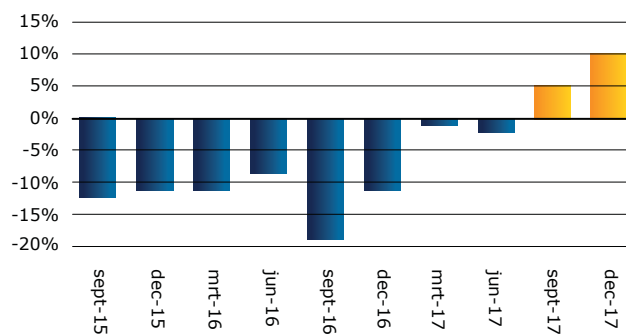
De in het derde kwartaal ingezette groei van ondernemers die denken meer te gaan investeren in hun machinepark zet in het vierde kwartaal door. In het vorige kwartaal was het voor het eerst in tien jaar tijd dat de investeringsverwachting per saldo positief waren (5%). Dat wil zeggen dat er meer bedrijven zijn die verwachten meer te gaan investeren in hun machinepark, dan er bedrijven zijn die verwachten minder te gaan investeren. In het vierde kwartaal is dit aandeel gegroeid tot 10%. Een kwart van de respondenten geeft aan het komende halfjaar meer te gaan investeren in machines, terwijl 15% verwacht minder te gaan investeren. Dit kwartaal lopen de verspanende bedrijven en de oppervlaktebehandelaars voorop als het gaat om de te verwachten investeringen. •

In de grafieken worden de positieve en negatieve antwoorden of het saldo weergegeven. De antwoorden geven geen absolute indicatie.

Bedrijven met vacatures en gemiddeld aantal vacatures

Bedrijven die denken minder te gaan investeren

Energietransitie en de gevolgen voor de industrie

In 2020 moet Nederland 14 procent van de energie uit duurzame bronnen halen en in 2050 moet de uitstoot van broeikasgassen met 80% zijn beperkt. Dit is niet een 'unieke Nederlandse benadering', maar volgt uit afspraken die in internationaal verband zijn gemaakt. Het heeft grote gevolgen voor onze samenleving: zowel voor de overheid, voor particuliere huishoudens als voor bedrijven. Enerzijds biedt energietransitie kansen voor de maakindustrie: nieuwe producten en technieken geven de maakindustrie nieuwe perspectieven en dito kansen, anderzijds zullen er ook producten zijn die van de markt gaan verdwijnen.

In grote lijnen ziet de toekomst er als volgt uit: fossiele brandstoffen zullen in de toekomst een kleinere rol spelen voor onze energievoorziening. Daarentegen worden hernieuwbare energiebronnen steeds belangrijker. Producten als gas en olie zullen vervangen worden door een

mix van hernieuwbare energie en fossiele energie. Omdat deze hernieuwbare energie in een grote verscheidenheid voorkomt en waarschijnlijk als een mix zal worden gebruikt, zullen er technisch geavanceerdere producten nodig zijn om de energie bij de eindgebruiker te krijgen.

In Nederland zal de markt voor de levering van zonnepanelen de komende jaren zeker nog groeien.

Daarnaast vindt de winning van hernieuwbare energie veel meer gefragmenteerd plaats dan die van de fossiele energie. Vindt de winning van olie en gas op een beperkt aantal punten plaats, de winning van hernieuwbare energie als zonne- en windenergie aardwarmte en biomassa vinden door het hele land en op zee op veel kleinere schaal (dus decentraal) plaats.

De combinatie van technisch complexere apparatuur met de decentrale van energieopwekking levert zeker voor de installatiebranche maar ook voor het MKB-metaal, als producent van eindproducten maar ook als toeleverancier, grote kansen op. Daar staat tegenover dat bedrijven die aan de 'klassieke' olie- en gasector leveren, hun bakens nu al aan het verzetten zijn. Een recent voorbeeld hiervan is het voorgenomen besluit door Siemens om de productie van gasturbines in de voormalige fabriek van Stork Hengelo op termijn te sluiten.

BELANGRIJKSTE GEVOLGEN

Wat zullen de belangrijkste gevolgen van deze energietransitie zijn? Door deze vraag te beantwoorden is ook te traceren waar de kansen voor het MKB-metaal liggen.

De energie-efficiency zal verhoogd worden door optimalisering van bestaande systemen en het combineren van bestaande opslagsystemen met hernieuwbare energiesystemen tot zogenaamde combinatie-hybride systemen. Hierbij valt te denken aan nieuwe typen centrale verwarmingsketels (bijv. elektriciteit-aardgas, pellet-ketels in combinatie met zonne-energie, gas centrale verwarmingsketels in combinatie met warmtepompen en opslagsystemen voor warmte etc.). Voor die opslagsystemen zullen onderdelen moeten worden vervaardigd zoals buizen, drukvaten, gietdelen, appendages, tanks etc. Energieopwekkende gevels zullen in de toekomst een belangrijke rol spelen in onze energievoorziening. Daar liggen kansen voor gevelbouwers en hun toeleveranciers. De uitbouw en modernisering van het stroom-

Huidige situatie

Het aandeel hernieuwbare energie in het totale energieverbruik is in 2016 ongeveer gelijk gebleven ten opzichte van 2015. In 2016 was 6,0 procent van het energieverbruik afkomstig uit hernieuwbare bronnen; in 2015 was dit 5,8 procent. Dit aandeel van hernieuwbare energie in het totale energieverbruik in Nederland is dus nog relatief klein, doch is wel groeiend: in 2016 werd 13% van het totale elektriciteitsverbruik in Nederland geproduceerd door middel van hernieuwbare energie, in 2015 lag dat aandeel nog op 11%. Het verbruik van hernieuwbare energie voor warmte steeg in 2016 met 3% ten opzichte van 2015 naar 5,5%.

De warmtebuffer die Nuon bouwt bij de elektriciteitscentrales in Diemen is aangesloten op het stadswarmtenet en gevuld met warm water. Nuon bouwde deze warmtebuffer voor de opslag van stadswarmte, waarmee huishoudens in Almere, Amsterdam Zuidoost, IJburg en Amstelveen worden verwarmd.

net, o.a. leidt er toe dat de grote hoeveelheden benodigde elektriciteit getransporteerd moeten worden van de plaats waar stroom wordt opgewekt (bijvoorbeeld de Noordzee) naar de plaats waar de elektriciteit wordt verbruikt. Dit betekent o.a. de bouw van windmolenparken (kansen voor de offshore sector in de breedste zin van het woord), maar ook de aanleg van nieuwe hoogspanningslijnen. Daar liggen dus kansen voor toeleveranciers zoals de staalbouw en constructiesector, plaatbewerking, verspaning etc. In Nederland zal de markt voor de levering van zonnepanelen de komende jaren zeker nog groeien. Alhoewel de zonnepanelen zelf veelal in het Verre Oosten worden gemaakt, zijn er wel kansen voor metaalwarenbedrijven die onderdelen of hulpmiddelen maken die de installatie van zonnepanelen gemakkelijker maken of vereenvoudigen.

Er komen zogenaamde 'smart-grids', waarmee producenten en gebruikers op lokale schaal met elkaar worden verbonden met behulp van digitale informatietechnologie. Hierbij worden door middel van meerdere technieken elektriciteitsproductie, distributie en consumptie van elektriciteit op lokaal niveau beter op elkaar af te

stemmen. Fabrikanten van onderdelen voor de elektrotechniek kunnen hiervan profiteren.

Steeds vaker zal er een versterkte koppeling komen tussen systemen voor warmteopwekking, stroom en mobiliteit. Hierbij kan men denken aan oplossingen die gebruik maken van restwarmte, systemen voor de opslag van stroom zoals power-to-heatoplossingen en power-to-gasoplossingen. De eerste is een techniek waarbij elektrische energie wordt omgezet naar warmte, waarbij tijdelijke overschotten aan hernieuwbare elektriciteit worden omgezet naar warmte. Voorbeelden van deze techniek zijn elektrische boilers en warmtepompen die net als accusystemen zeer goed in staat om zijn stroomoverschotten snel op te vangen en zo de spanning op het elektriciteitsnet stabiel te houden. Power to Gas is een energieopslagtechniek waarbij elektrische energie wordt omgezet in chemische energie, in de vorm van gas. Immers, gas is gemakkelijker op te slaan dan elektriciteit. Een voorbeeld van deze techniek zijn de plannen van Akzo Nobel en Gasunie om in Delfzijl een fabriek te bouwen voor de productie van waterstof uit elektriciteit dat is geproduceerd door middel van hernieuwbare bronnen. Ook

van de bouw hiervan zullen mkb-metaalbedrijven moeten kunnen profiteren.

Ook worden er nieuwe technologieën voor de opslag van energie ontwikkeld. Dit kan gaan om accu's, maar ook tankinstallaties waarin energiedragers (bijvoorbeeld waterstof) worden opgeslagen. Gevelsystemen die energie opwekken en energie kunnen opslaan zullen in de toekomst een belangrijke rol gaan spelen in de energietransitie.

Isolatie wordt belangrijker. Niet alleen de isolatie van gebouwen, maar bijvoorbeeld ook van technische installaties en opslagtanks.

KANSEN VOOR MKB-METAAL

Hoe speelt een mkb-toeleverancier in op deze trends? Hoe weet een ondernemer of het huidige productenpakket kansrijk is in de toekomst of dat producten in de toekomst juist overbodig zullen worden. Dat zijn de vragen die veel ondernemers zich de komende tijd moeten stellen. Om deze vragen te kunnen beantwoorden is het allereerst verstandig het huidige producten- en dienstenpakket van het bedrijf tegen het licht te houden. In hoeverre

worden de huidige producten of afzetmarkt geraakt door de energietransitie? Wordt er geleverd aan de olie- en gasindustrie of aan bedrijven die producten maken die gebruik maken van olie en gas? Zo, ja dan zou het bedrijf wellicht in de gevarenzone terecht kunnen komen. Dan kan het verstandig zijn een gesprek aan te gaan met klanten in deze sector om er achter te komen hoe zij de toekomst voor hun producten zien en welke nieuwe ontwikkelingen zij spotten. Een toeleverancier kan toegevoegde waarde leveren door samen met de klant mee te denken in de vernieuwing van zijn producten.

Misschien zijn de producten die toegeleverd worden aan de olie- en gasindustrie kansrijk in andere sectoren. Misschien kunnen de producten die nu voor de olie- en gasindustrie gemaakt worden ook hun weg vinden in meer duurzame

energiesystemen, zoals bijvoorbeeld in de eerdergenoemde power-to-gastoeepassingen.

Ondernemers kunnen ook de gevolgen van de energietransitie doornemen en kijken op welke gebieden er expertise in huis is of expertise te ontwikkelen is. Is er bijvoorbeeld ervaring met warmtekracht koppelingen in de eigen onderneming, dan zouden kennis en vaardigheden op dit gebied interessante toekomstperspectieven kunnen opleveren. Misschien zijn er in het bedrijf interessante toepassingen voor het productieproces ontwikkeld die passen in het kader van de energietransitie. Deze toepassingen kunnen misschien vermarkt worden.

Bedrijven die producten toeleveren aan de agro-technische sector kunnen onderzoeken of de producten die ze leveren of de kennis die ze in huis hebben ook heel goed bruikbaar zijn in

andere sectoren om zo daar nieuwe afzetmogelijkheden te vinden. Maar ook in de eigen traditionele afzetmarkt kunnen er nieuwe kansen liggen. Vergisting van mest is een techniek die voor fabrikanten van agro-technische installaties een interessante uitbreiding van het productengamma kan zijn. In de tuinbouwsector zijn er mogelijkheden voor toepassing van warmtekracht koppelingen.

Samengevat: er zijn voldoende kansen voor ondernemers die vroegtijdig nadenken over de gevolgen van de energietransitie voor het bedrijf. Als er nu wordt geanticipeerd op deze gevolgen, heeft dat invloed op de kansen van de onderneming in de toekomst. Wordt er echter afgewacht, dan kan de markt de ondernemer inhalen. En dat wil geen enkele ondernemer! •

Het Prinses Alexia Windpark in Zeewolde is voorzien van 'batterijen' die energie uit windmolens opslaan. Op die manier kan het windpark ook bij relatieve windstilte – en als er zeer veel vraag is naar elektriciteit – windenergie leveren.

Energietransitie in het MKB-metaal

Op de vraag of de respondenten aan de Economische Barometer van dit kwartaal zelf maatregelen hebben genomen, die te maken hebben met de energietransitie, zoals het plaatsen van zonnepanelen etc. zijn de volgende antwoorden gegeven;

Led-verlichting	15%
Zonnepanelen	8%
Isolatie	1%
Slimme schakelingen	1%
Warmte- koudeopslag	1%

Deze cijfers tonen aan dat in het MKB-metaal de toepassing van hernieuwbare energie en energiebesparing nog te wensen overlaat.